

IMAGOLOGIA REGĂSITĂ

OTILIA SÎRBU

IMAGOLOGIA REGĂSITĂ

**TIPURI IMAGOLOGICE
ÎN CONTEXT ISTORIC**

EDITURA UNIVERSITARĂ
București, 2016

Colecția RELIGIE ȘI FILOSOFIE

Redactor: Gheorghe Iovan
Tehnoredactor: Ameluța Vișan
Coperta: Monica Balaban

Editură recunoscută de Consiliul Național al Cercetării Științifice (C.N.C.S.) și inclusă de Consiliul Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (C.N.A.T.D.C.U.) în categoria editurilor de prestigiu recunoscut.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SÎRBU, OTILIA

Imagologia regăsită / Otilia Sîrbu. - București : Editura Universitară,
2016
ISBN 978-606-28-0419-0

316

DOI: (Digital Object Identifier): 10.5682/9786062804190

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate, nicio parte din această lucrare nu poate fi copiată fără acordul Editurii Universitare

Copyright © 2016
Editura Universitară
Editor: Vasile Muscalu
B-dul. N. Bălcescu nr. 27-33, Sector 1, București
Tel.: 021 – 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro

Distribuție: tel.: 021-315.32.47 / 319.67.27 / 0744 EDITOR / 07217 CARTE
comenzi@editurauniversitara.ro
O.P. 15, C.P. 35, București
www.editurauniversitara.ro

INTRODUCERE. TIPURI ȘI STEREOTIPURI

Într-una dintre cele mai cunoscute cărți ale sale, *Imagini și simboluri*, Mircea Eliade remarcă faptul că oamenii în general, inclusiv cei mai realiști, trăiesc din imagini, și o bună parte din tot ceea ce alcătuiește universul lor de lucruri știute este constituit prin aceste imagini. Este o realitate faptul că mintea noastră se lasă condiționată, și că ea se află în antiteză cu ideea de minte liberă de orice determinare, aceasta din urmă reprezentând o utopie, iar nu o posibilitate reală. Jacques Le Goff, în lucrarea *Imaginarul medieval*, atrăsese atenția că „atât viața omului, cât și viața societăților sunt legate totodată de imagini, dar și de realitățile concrete. Astfel că nu se poate vorbi despre o gândire fără imagine”.

Omul își delimitează un „univers de siguranță”, în care se simte la adăpost, și pe care-l apără prin ziduri de cetate sau prin sisteme de apărare magică, ca să folosim o

formulă a lui Mircea Eliade. *Dincoace* se află el însuși, omul, încuibat în „acasă”, adică în locul unde este bine și armonie. *Dincolo* este necunoscutul dătător de temeri motivate, din partea căruia te aștepți la rău, la destrucție, la urât, la dizarmonie.

Oamenii care trăiesc dincoace alcătuiesc o categorie compactă de inși „asemenea”, care se recunosc unii pe alții, care știu la ce să se aștepte unii de la alții, care au fost și ieri împreună și vor fi și mâine – ei sunt cei care au ridicat zidurile de cetate, ei sunt cei care le apără. Se numesc împreună – mai presus de oricare alt nume – „noi”, și se disting în mod voluntar de ceilalți. Iar ca să ajungă aici, anterior ei au trecut prin etapa ineludabilă a asumării colective a portrețelor/imaginilor celorlalți. Altfel spus, a penalizării celorlalți prin imaginile negative, cu ajutorul cărora sunt identificați.

„Străinul” este prin excelență un personaj negativ; nu ar putea fi altfel, decât dacă s-ar lepăda de propriile daturi și le-ar lua pe ale noastre. Klaus Heitmann a atras luare-aminte asupra unui fenomen: odată ce o societate/colectivitate a făcut pasul de a identifica un „străin”, el va face în mod automat și al doilea pas, acela de a-l

identifica în postură de „dușman”. Odată identificat ca „dușman”, el se arată instantaneu că este rău, urât și agresiv. Dacă nu era el, ne era mai bine – de aceea suntem supărați pe el.

Lumea s-a clădit ca arhetipuri (mental) – așa cum insistă René Girard în cărțile sale, mai ales în *Prăbușirea Satanei* – pe violență, pe sacrificiul asigurator al *statu quo*-ului, care este un act de violență, pe omorul ritual fondator, care este un act de violență și el, pe putere, care este tot un act de violență. Imaginea despre cei ce nu fac parte dintre „noi” și de la care ne așteptăm, într-un fel sau altul, la acte agresive, este o imagine violentă. Imagologia este modalitatea prin care oamenii sunt incluși în grupul „alor noștri”, unde câștigă sentimentul că se apără, odată ce știi cine sunt ceilalți. „Noi” este o noțiune extrem de rodnică și fundamental violentă, prin care omul este indus ca centru și măsură. Centru, pentru că lumea începe, de jur împrejur, dincolo de delimitările stabilite pentru „noi”; măsură, pentru că toate criteriile după care este judecată și evaluată lumea pleacă de la modelele stabilite prin „noi”.

Este vorba despre ideea de „reprezentare” - „reprezentare a lumii”, așa cum i-a spus Arthur Schopenhauer, în lucrarea *Lumea ca Voință și reprezentare*, autor ignorat cu totul de analiștii de azi ai imagologiei, inclusiv de Émil Durkheim, cel care a introdus conceptul de „reprezentare colectivă”, înțeleasă ca fruct al gândirii colective.

Avem de-a face cu un fenomen inefabil și subtil, perceput, nedeslușit. Serge Moscovici, în lucrarea *Fenomenul reprezentărilor sociale*, nu s-a sfiit să recunoască impasul în care se află cercetarea: „Cât despre legile gândirii colective, ele sunt complet necunoscute. Psihologia socială, a cărei sarcină este să le definească, nu este altceva decât un cuvânt care descrie tot felul de generalizări vagi, fără nici un obiect clar asupra căruia să se aplece.”

Imaginea este forma cea mai edificatoare de ceea ce se înțelege prin cunoașterea subiectivă. O cunoaștere conform particularităților subiectului, a prejudecăților lui, a stereotipurilor lui. O cunoaștere *sui generis*. O cunoaștere în legătură cu care nu se pune problema corectitudinii sau noncorectitudinii, pentru că imaginile sunt rezultatul unui raport, astfel că ele sunt corecte doar în legătură cu consecințele aceluia raport.

Dintotdeauna, omul a construit (uneori, în loc de „a construit”, termenul mai potrivit ar fi „a demolat”) imagologic. În atare postură, omul făcea însă proză fără să știe, precum Monsieur Jourdain al lui Molière. Abia în 1985 cineva a atras atenția asupra acestui mecanism atât de obișnuit, de uzual, încât pur și simplu nu i se acorda atenție. „Revelația” a avut loc la cel de-al XVI-lea Congres Internațional de Științe Istorice, la Stuttgart, în anul amintit, când cercetătoarea franceză Héléne Ahrweiler a prezentat o comunicare a cărei temă era „imaginea celuilalt”. Practic, de-atunci imagologia a devenit o modalitate de studiu distinct și o disciplină socială de sine stătătoare.

Cercetătoarea în discuție doar identifica, la acel moment, faptul că există o anume poartă pur și simplu neevidențiată până atunci, pe care ea o întredeschidea. Ulterior, cercetările au dus la un conținut mult mai cuprinzător, astfel încât astăzi se recunoaște că există o parte foarte importantă a mentalului nostru, constituit pe imagini asumate automat de toți „ai noștri”, imagini ce sunt un „bun comun”, ce n-a fost supus niciunei cenzuri sau analize, și în care nu intră doar *imaginea celuilalt*, ci și imaginile instituțiilor, a raporturilor umane, a religiei și

credințelor etc. Între „ai noștri”, imaginea este „parola”, „semnul de recunoaștere” pe care oamenii îl schimbă între ei, pentru a-și confirma apartenența.

Astăzi, este un loc comun evidențierea aceluși mecanism care afirmă că „indivizii au nevoie să se compare cu ceilalți pentru a se evalua”. A se evalua, evident, cu scopul aprioric constituit de a evidenția axioma superiorității „alor noștri” în raport cu ceilalți.

Jean Piaget observa că „pe măsură ce reprezentările progresează, distanțele între ele și obiectul lor cresc”. Într-adevăr, pe măsură ce amplificăm și exacerbam detaliile privitoare la imaginea celuilalt, noi amplificăm, ca stare de consecință, detaliile pozitive ale autoimaginii noastre (iar aceasta este ea însăși un obiect de studiu al imagologiei).

Imaginea (percepția imagologică) este un mit lipsit de *story*, ce se prezintă ca o concluzie, ca un verdict, ca o maximă. Ea este în fond un exercițiu de stereotipie și prejudecată, care însă se afișează pe sine într-o aură de siguranță: imaginile clamează o autosuficiență, o imuabilitate datorată faptului că Dumnezeu este cel care a tranșat astfel lucrurile.

În lucrarea sa *Imagologia literară comparată*, Gheorghe Lascau face următoarele precizări: „O constantă este totuși punctul de plecare: noțiunea de «imagine», care trebuie luată în sens figurat, și nu de imagine reală, fotografică, a realității străine. Imaginea «imagologică» este o reprezentare concentrată, simplificatoare, realizată sub forma clișeului, a stereotipului. Ne aflăm, din acest punct de vedere, pe terenul psihologiei, unde *imago* este o reprezentare, o construcție mentală. Să notăm în trecere că pentru studiul imaginilor reale, conforme cu realitatea, menite să ajute la diagnosticare și tratament, medicina folosește termenul de «imagistică». Imagologia operează cu reprezentări colective, socializate, ce trădează o mentalitate colectivă și care sunt considerate ca reprezentative pentru acea comunitate. ”

În afara unei imagologii, să-i spunem, generale, în cadrul cercetării aplicate, s-a impus ca ramură aparte și *imagologia istorică*, cu domeniu de aplicabilitate și material de referință distinct, chiar dacă metodologia rămâne fundamental aceeași. În lucrarea *Imagologie. Imagologie istorică*, autorii, Ion Chiciudean și Bogdan-Alexandru Halic, o definesc astfel: „Imagologia istorică

studiază imaginile care s-au creat și au funcționat în anumite epoci istorice. Ea analizează modul de proiectare, formare, cristalizare și sedimentare a imaginii celuilalt și autoimaginilor, precum și a imaginilor induse în mod deliberat, urmând anumite modele de strategii, pe baza izvoarelor istorice. Imaginile constituite pe baza izvoarelor istorice au trăsături și caracteristici proprii care le individualizează: poartă amprenta orizontului de interpretare a epocii, a subiectivismului și a intereselor prin care sunt percepute și filtrate evenimentele; sunt puternic influențate de mentalitățile dominante în epocă”.

Lucrarea aceasta abordează tematica imagologiei istorice. Ce am ales pentru acest studiu? Cartea de față se oprește la câteva imagini, al căror mecanism de formare l-am reconstituit („regăsit”, așa cum am preferat să figureze în titlu), subliniind rolul factorului politic, care a alimentat succesiv imaginea, aducându-i tente noi, în pas cu evenimentele noi sau cu etapele noi în consolidarea unor stări.

Pentru început, am luat în discuție imaginea pe care egipteanul și-o făurise asupra străinului, imagine profund negativă, căreia,

desigur, i se pot găsi convingătoare motivații istorice, datorate la două rânduri de evenimente cauzate de: ocupația de aproximativ două sute de ani a Egiptului de către hiksoși și, apoi, repetatele atacuri distrugătoare ale „popoarelor mării”. În epoca elenistă groaza egipteanului față de străini este înlocuită cu altă mentalitate, mai apropiată de toleranță.

Apoi ne-am oprit la imaginea pe care grecul și-a edificat-o în legătură cu barbarul, în esență: străinul. Noțiunea de barbar este una etnică, desemnându-l pe negrec în general, dar devine și una morală, caracterologică, vizând un anume grad de civilizație ori o anume filosofie de viață. Cultivarea în fundamentul lui negativ a imaginii barbarului a fost un stimul pentru formarea și consolidarea pregnantului naționalism grec, creator al unei stări de spirit pangrecești, datorită căreia s-a putut realiza epopeea militară și politică a lui Alexandru cel Mare.

Egiptul și egipteanul au constituit repere cunoscute „lumii întregi”, care, chiar dacă nu totdeauna i-a agreat pe egipteni, de cele mai multe ori s-a închinat în fața unui anume mister pe care-l reprezentau ei. Am urmărit tușele imaginii egipteanului, sugerând o anume cronologie, pe traseul evrei – greci – romani. Observația care se impune este că imaginea egipteanului pe traseul amintit nu

este neapărat unitară, dacă ne referim pe de-o parte la prioritățile iudeului, iar pe de altă parte, la cele ale lumii greco-romane, nici ea însăși total unitară.

Cu totul alta este situația, dacă avem în vedere concluziile celei de-a treia teme, și anume imaginea evreului așa cum a fost ea percepută de egipteni, de greci sau de romani. Imaginea evreului a fost constant și unitar negativă. O anume conjunctură culturală, asupra căreia ne-am oprit pe larg, a făcut ca, pe rând, grecii și apoi romanii să beneficieze de imaginea evreului ajunsă până la ei, căreia n-au făcut decât să-i adauge tușe noi.

În penultimul studiu am abordat imaginea iudeului așa cum apare ea la creștini. Această imagine a preluat toate acumulările anterioare, radicalizându-se însă prin noi contribuții, în primul rând prin tușa vizând acuzația de deicid adusă poporului evreu. Desigur, lucrarea de față nu și-a propus a reconstitui o istorie a „miturilor fondatoare ale antisemitismului”, cum se exprima Carol Iancu (prin chiar titlul celebrei sale lucrări), așa cum nu și-a propus nici monografiile despre barbari sau egipteni.

În sfârșit, în cadrul ultimei teme tratate, am încercat să reconstituim imaginea

grecului - de specială stabilitate, astfel că o regăsim practic nealterată în liniile ei principale pe o perioadă ce depășește mult un mileniu. Am identificat începutul procesului imagologic privindu-i pe greci la sfârșitul Republicii, în perioada Principatului lui August, când alt tip de trăsături de imagine a „celuilalt” și, prin ricoșeu, de autoimagine a romanului, era necesar, din punct de vedere politic, să fie scoase în prim-plan. Poetul Virgiliu a fost artizanul acestui proces, iar el a venit cu teoria originii troiene a romanilor, teorie ce a căpătat, firească, conotații anti-grecești, odată ce strămoșii identificați ai romanilor au fost victimele grecilor. Atunci a fost alcătuit „bagajul” cu defecte al grecului, în care domina perfidia, dovedită de ideea Calului trian, mijloc nedemn, înșelătorie, prin care a fost obținută înfrângerea troienilor. Al doilea strat negativ al grecului provine din confruntarea cu creștinismul, când elenismul s-a afișat ca opozant principal al creștinismului, astfel că acesta din urmă a recurs la identificarea „păgân = elen”. În sfârșit, studiul pune în evidență faptul că trăsăturile imaginii negative a grecului funcționează până târziu, în evul mediu târziu, când le regăsim afirmate de Occidentul catolic, pe fondul cruciadelor.

Excursul nostru nu a avut în vedere decât parțial evoluția temelor respective, pentru că interesul s-a concentrat asupra mecanismului de formare a acestora, mecanism pe care l-am identificat a fi legat de cel politic.

TIPURI IMAGOLOGICE ÎN CONTEXT ISTORIC.

IMAGINILE ȘI ISTORIA LOR. UZUL POLITIC AL IMAGOLOGIEI

1. Imagologia Egiptului preelenic privind străinul

Egiptenii erau adversari declarați ai ideii de străinătate¹, starea lor mentală în acest sens încadrându-se în xenofobie. Adversitatea egipteanului față de străin este una categorială și presupune deci o tratare globală a unei categorii umane. Egipteanul avea siguranța deplină că respectiva categorie are precise trăsături distinctive, pe de-o parte și, pe de altă parte, că toți indivizii din catego-

¹ Vd. studiul Eddei Bresciani, *Străinul*, în: Sergio Donadoni (coordonator), *Omul egiptean*, trad. Emanuela Stoleriu, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 205-233.

rie au automat trăsăturile categoriei. Avem de-a face astfel cu un exemplu viu de imagologie.

E de precizat însă că sunt motive să credem că radicalismul pe care tocmai l-am semnalat se manifestă ca atare doar începând dintr-un moment anume, cu determinații precise din punct de vedere istoric, a căror evocare sumară este de folos studiului de față.

Istoria Imperiului vechi este liniară, un adevărat izolaționism – „Primul Imperiu” (primele șase dinastii) orientându-se spre sine și nemanifestându-se în afara Țării Nilului nici militar, nici cultural. Este epoca marilor construcții, a marilor piramide, epocă dominată de o spiritualitate cu totul excepțională, dar ale cărei detalii sunt în cea mai mare parte necunoscute nouă. Însă la sfârșitul dinastiei a VI-a totul se surpă – tot dinăuntru, fără participare străină, dinafară. A fost ceva din zona ideii de „revoluție” spirituală și religioasă, care a năruit vechea lume năruind principiile pe care era așezată ea. Distrugerii, jafuri, omoruri (adică lucruri neîntâlnite înainte) se produc din nordul până în sudul Egiptului.

Perioada aceasta de beznă (pe care egiptologii o numesc „Prima perioadă intermediară”) durează circa două sute de ani. Apoi, Egiptul se reconstruiește în datele lui politice anterioare – niciodată însă în datele spirituale de dinainte. Ca detaliu simptomatic: ideea de piramidă grandioasă, ca operă a întregului popor, cu toate semnificațiile ei exoterice și esoterice, rămâne exclusiv o minune a trecutului; la un moment dat apare o „modă a piramidelor”, dar va fi vorba de micropiramide, cu semnificație strict individuală, făcute pentru cutare sau cutare rege și discreditând sensul „piramidei” la nivel de „mormânt”.

Pe fondul schimbărilor de realități – unele nemaifiind recunoscute și apărând altele noi – se edifică Imperiul de Mijloc, Cel de-al doilea Imperiu egiptean. Acum accentul se pune pe o cu totul altă filosofie de viață, mult mai materialistă, mult mai ancorată în realitate, într-un nou sistem de priorități, în rigorile cotidiene.

Imperiul de Mijloc a adus o mare prosperitate economică egiptenilor, nemaîntâlnită înainte; comerțul a luat un mare avânt. Egiptul renunță la izolaționism și începe să privească tot mai insistent spre „necesități”

identificate în afara granițelor vechi. Expedițiile faraonilor în Nubia dar mai ales în Palestina și Siria asigură piețe noi. Egiptul devine o mare putere, care face legea în zonă.

Contactele acestea cu străinii asigură un sentiment nou, acela al adversității față de ei, față de credințele lor, față de obiceiurile lor, față de felul lor de a se comporta. Adversitatea nu e radicală la început, ci va deveni astfel pe fondul unui eveniment cu repercusiuni extraordinare: e vorba de venirea hiksoșilor în postura de cuceritori ai Egiptului, în secolul al XVII-lea, care s-a produs ca o lovitură de trăznet, ce a năruit o stare de siguranță mentală. Din cauza acestor cuceritori, a felului în care i-au umilit pe egipteni înstăpânindu-se în țara lor, egiptenii deprind adversitatea etnică, învațatură de prim-plan până în perioada elenistă.

Hiksoșii erau o puternică alianță de popoare semite, preponderent evrei (așa cum ne asigură Flavius Iosephus, vd. *infra*, p. 86, consemnând, desigur, o tradiție iudaică). Pe regii hiksoși egiptenii îi numesc „regii păstori”, și ajung, prin aceștia, să-l considere pe păstor